

AQUINCUM ÉS BRIGETIO HÁTORSZÁGA ÉS A RÓMAI KORI KATONASÁG HELYI ELLÁTÁSÁNAK KUTATÁSA MAGYARORSZÁGON¹

SIMON BENCE²

A római kori Pannonia állomásoztatott hadserege a mindennapi tartományi életben jelentős szerepet töltött be, amely többek között a gazdasági és társadalmi vonatkozású régészeti emlékeken érhető tetten. A katonaság alapvető élelmiszer ellátmányának biztosítása döntően a táborok előterében és a tartomány belső területein kialakuló polgári településekre hárulhatott, amelyeknek a katonasággal és egymással kialakított kapcsolatrendszerre kevésbé kutatott területnek számít. Topográfiai és térinformatikai módszerek segítségével azonban újabb képet kaphatunk a folyami határ hátságában fekvő településhálózat kialakulásában szerepet játszó emberi és környezeti tényezőkről.

„Bármily jól volt Pannónia a Duna részéről védve, népesítve, benn a tartomány szívében is kellett közvetítő városoknak, faluknak, telepeknek, várnáknak lenniök, melyek a katonai célokra vagy a kereskedésnek szolgáló utak segítségével, a biztos közlekedést, ételmezést és védelmet tették lehetővé.”³ Már a 19. századi magyar régészeti kutatás ráirányította a figyelmet a Duna mentén fekvő római kori katonai táborok (és városok) Pannonia belső területeivel kialakított kapcsolatára, amelyet Rómer Flóris egy utak mentén létrejövő, elsősorban gazdasági és katonai viszonyrendszernek képzelt el, amelynek létét a táborok és városok ételmezése és annak biztosítása indokolta. Pannoniában a Duna mentén állomásozó hadsereg élelmiszerigényét a római korban helyi és provinciákon átívelő útvonalakon is biztosíthatták. Távolsági útvonalakon főként amforákban, de hordókban is különféle, leginkább a Mediterráneum térségéből származó élelmiszert szállítottak, helyi forrásból pedig a mindennapi kenyér alapját képező gabonát, haszonállatokat, illetve állati eredetű termékeket (hús, bőr, zsír stb.) szerezhették be.⁴ Kutatásom a táborok előterében fekvő hátság (Hinterland) környezeti, kultúrtörténeti és gazdasági viszonyaira koncentrálok, amellyel a térség településstruktúráját kialakító erőket és a katonasággal ápoltság viszonyrendszerét kívánom elsősorban a régészeti topográfia módszereivel rekonstruálni.

ELŐZMÉNYEK ÉS KUTATÁSI TERÜLET

A magyarországi tájrégészeti kutatás a nyugati országokhoz mérten viszonylag későn, csak az 1990-es évektől indult meg,⁵ mára azonban egyre inkább kezd felzárkózni, legalábbis a módszertan elsajátítása terén. Ahogy a római kori magyar régészeti topográfiai kutatások a leletanyag-központú brit iskolákat követik, úgy doktori vizsgálatom módszertana és célkitűzése is főként szigetországi kutatók által jegyzett, ún. Hinterland-tanulmányokra megy vissza.⁶ A készülő disszertáció részben Aquincum és Brige-

¹ Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen készülő doktori disszertáció témája „Aquincum és Brigetio mezőgazdasági hátságja és a katonaság ellátásának lokális rendszere”, témavezető dr. Borhy László MHAS, tanszékvezető egyetemi tanár.

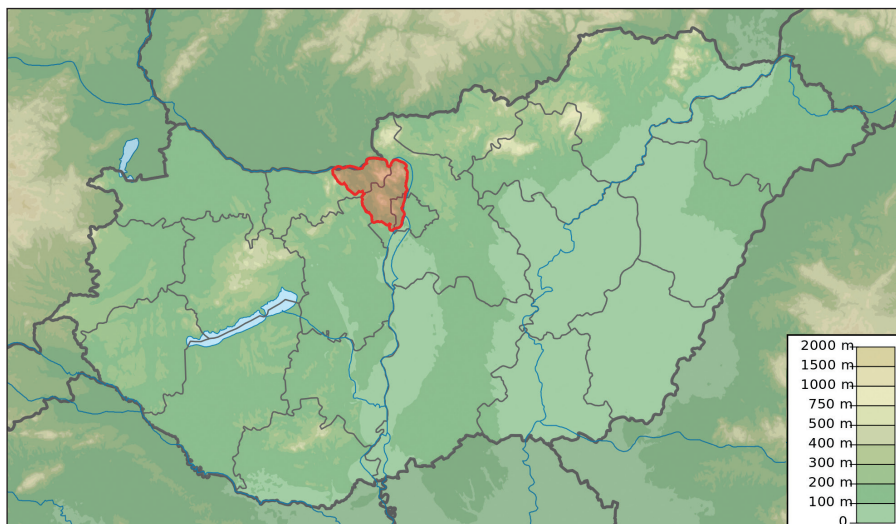
² ELTE-BTK, Régészettudományi Intézet; simonben.c@gmail.com

³ Rómer Flóris: Pannonia területén Magyarországon fennmaradt néhány római várnáról. *Archaeologiai Közlemények* 3 (1863), 34–53.

⁴ A fentiekben vázolt jellegzetességek általánosságok, adott tartomány hadseregének ellátása ettől könnyen eltérhetett.

⁵ Összefoglalóan a magyar tájrégészeti helyzetére és tanulmányokra lásd: Zatykó, Csilla: People beyond landscapes: past, present and future of Hungarian landscape archaeology. *Antaeus* 33 (2015), 369–388.

⁶ Többek között lásd: Bintliff, John – Howard, Phil – Snodgrass, Anthony: *Testing the Hinterland: The Work of the Boeotia Survey (1989–1991) in the Southern Approaches to the City of Thespiai*. (Cambridge: McDonald Institute Monographs, 2007).

1. kép: A doktori kutatás helyszíne Magyarország térképén

tio ókori territoriumát vizsgálja, a kutatás térsége az Északkelet-Dunántúl Esztergomi, Szentendrei, Pilisvörösvári és Buda-keszi járása, Buda kerületei és Törökbálint közigazgatási területe (1. kép), amely a szisztematikus és azonos mintavételi stratégiával gyűjtött, a Magyarország Régészeti Topográfiája ötödik és hetedik kötetében⁷ összegzett terepi anyagnak köszönhetően alkalmas a vidéki településrendszer topográfiai vizsgálatára.⁸

REND A LELKE MINDENNEK...

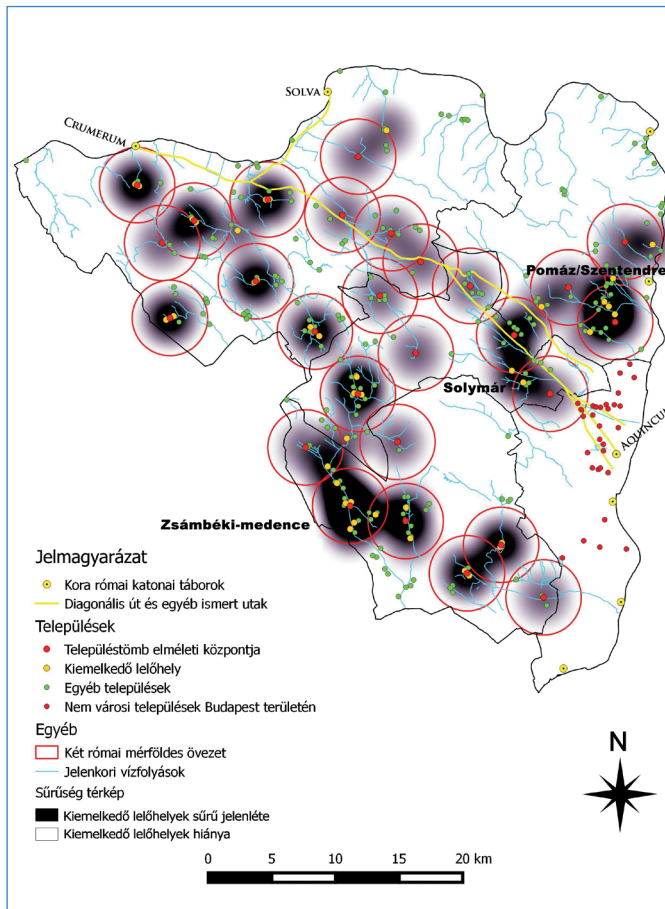
A kutatás indító lépéseként a központi szerepet és helyzetet betöltő települések meghatározására tettem kísérletet, amelyek intenzív gazdasági kapcsolatban állhattak a Duna mentén állomásozó katonasággal. A vizsgálat során olyan lelőhelyeket válogattam ki, amelyek területén a kő építőanyag mellett tetőcserép és habarcsmaradvány, illetve import vagy regionális kerámia is előfordult. Így a térségben eddig azonosított 264 római polgári településhez köthető lelőhelyből 59 kiemelkedő települést különítettem el.⁹ A korábbi szakirodalom alapján hosszú ideig fennálló romanizált településekkel jellemzett Zsámbéki-medence, Soly-
már és Pomáz/Szentendre térsége kritériumrendszerem alkalmazásával a sűrűségi térképen is jól elkülönült (2. kép). A kiemelkedő lelőhelyeket és egy korábbi megfigyelést modellembe építve a településhálózat szabályos rendszerbe volt foglalható – vélhetően az egymástól 4 római mérföldre (6 km-re) elhelyezkedő központi települések köré rendeződő falvak/villák tömbjei szabhatták meg a római kori vidéki környezetet. Az eredmény jól összevethető a Rajna menti provinciák településhálózatával, csupán dimenziójában különbözik attól.¹⁰

⁷ Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. In: *Magyarország régészeti topográfiája 5.*, szerk. Gerevich László (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979); Dinnyés István – Kővári Klára – Lovag Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Topál Judit – Torma István: Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. In: *Magyarország régészeti topográfiája 7.*, szerk. Gerevich László (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986).

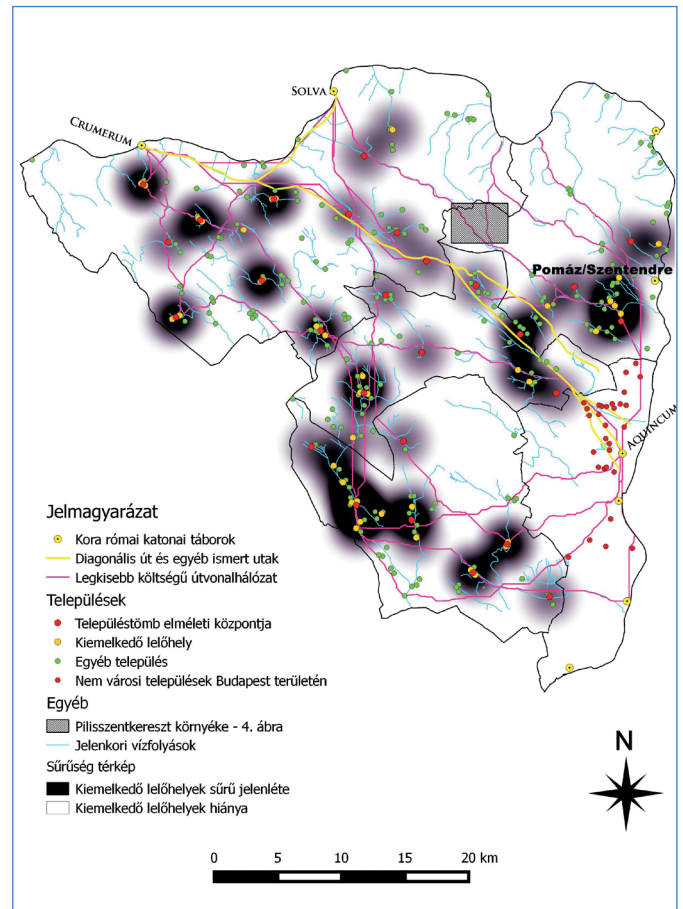
⁸ Korábbi összefoglalásokra többek között lásd: Gabler, Dénes: Die ländliche Besiedlung Oberpannoniens. In: *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches*. Hrsg. Bender, Helmut – Wolff, Hartmut (Passau: Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2, 1994) 377–419; Visy, Zsolt: Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Niederpannonien. In: *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches*, Hrsg. Bender, Helmut – Wolff, Hartmut (Passau: Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2, 1994) 421–449; Ottományi Katalin: A római kor emlékei Pest megyében (Őslakosság, településszerkezet, temetkezés, vallás, betelepített barbárok). In: *Pest Megye Monográfiája I/1.*, szerk. Torma István – Fancsalszky Gábor (Budapest: Pest Megye Monográfiája Közalapítvány, 2007) 249–341.

⁹ A kritériumrendszer szempontjaihoz és annak hátrányaihoz lásd: Simon, Bence: Roman settlement pattern and LCP modelling in ancient North-Eastern Pannonia (Hungary). *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3. No. 3 (2015), 105–126.

¹⁰ A feltételezett „központok” kiterjedésük pontos megállapításáig és keltezésük finomításáig csak munkahipotézisként kezelhetőek, a településekre a vicus megjelölést egyelőre nem indokolt alkalmazni.

2. kép: A településhálózat elméleti összesítő térképe

3. kép: Legkisebb költségű útvonalhálózat és településrendszer

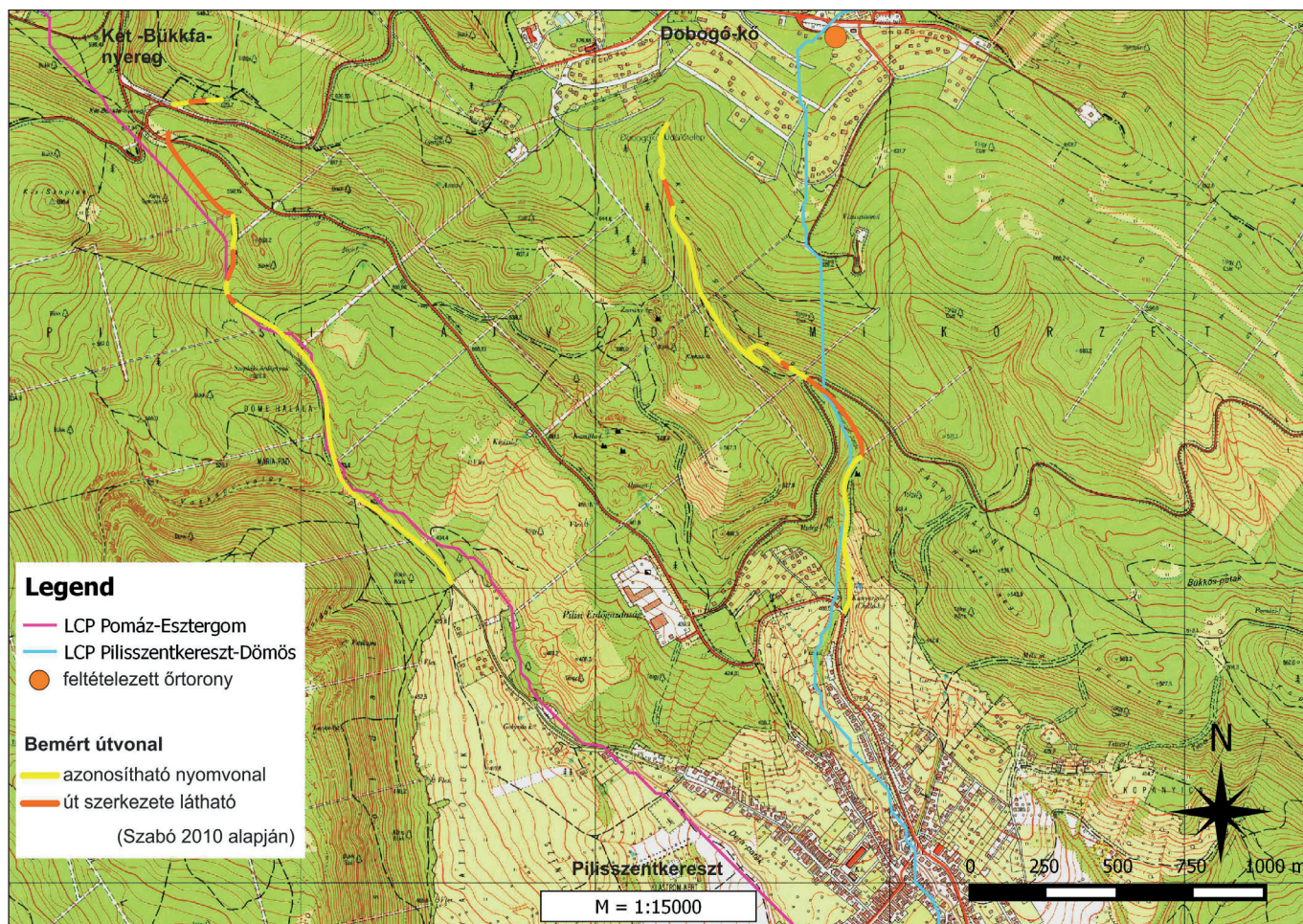
MINDEN ÚT TÁBORBA VEZET...

Az egyre gyarapodó hazai digitális útvonal-modellezéssel kapcsolatos tanulmányokkal párhuzamosan megkíséreltem a térség római kori szempontból legideálisabbnak tekintett útvonalhálózatát felvázolni. A munkát az a Pető Zsuzsa által elsőként lejegyzett¹¹ felismerés segítette, hogy a kutatási terület leghosszabb szakaszon azonosított, Aquincumot (Óbudát) Crumerummal (Nyergesújfalu) és továbbhaladva Brigetióval (Komárom, Szöny) összekötő, ún. diagonális út egybeesik a digitálisan megrajzolható, a domborzat lejtőkategóriái alapján számolt legkisebb költségű út vonalával. 10×10 m-es felbontású digitális domborzatmodell segítségével a kutatási terület szélén elhelyezkedő, kiemelkedő vagy földrajzi helyzetüknél fogva egyedi lelőhelyekről a térség úthálózatát leginkább meghatározó három fő irányba, Aquincumba (Óbuda), Solvába (Esztergom) és Crumerumba (Nyergesújfalu) indítottam legkisebb költségű útvonalat (LCP = *least cost path*). Az összesített térképen ábrázolt, főként a patakvölgyeket követő úthálózat egyes szakaszai jelentős hasonlóságot mutattak az első katonai felmérés (1763–1787) által rögzített utakkal, továbbá néhány lelőhelytől eltekintve a teljes településrendszer felfűzhető volt rájuk (3. kép).

Pilisszentkereszt területén az egyik legkisebb költségű út egy ismeretlen korú, de a korábbi régészeti szakirodalomban számtalan alkalommal római koriként kezelt útvonallal is egybeesett (4. kép).¹² A Pomáz/Szentendre térségét Esztergommal (Solva) összekötő útvonal kora feltárás nélkül természetesen nem állapítható meg, jelentőségét azonban az útvonalmodell bizonyíthatja.

¹¹ Pető Zsuzsa E.: [Római vagy középkori? Történeti utak a Pilisben](#). *Magyar Régészet* 2014/3, 1–8.

¹² http://sirasok.blog.hu/2010/04/13/osi_utak_a_pilisben (Utolsó elérés időpontja: 2016.04.04. 21:25)

4. kép: Pilisszentkereszt történelmi útjai (Szabó Máté munkája alapján, ld. 12. jegyzet – internetes hivatkozás) és a legkisebb költségű útvonalak

A KOCKA EL VAN VETVE... (ÉS PÖRÖG TOVÁBB)

Az eddigi eredmények alapján a római kori megtelepedés térbeliségére – és nem időbeliségére – lehetséges újabb megállapításokat tenni az Északkelet-Dunántúl kapcsán. A római kori településrendszerben valószínűsíthetően kistérségi útvonalakra tájolt csomópontok határozhatóak meg, amelyek aktív szerepet tölthettek be a vidéki gazdasági életében, továbbá élénk kapcsolatban állhattak a katonasággal. Nemcsak ezeknek a csomópontoknak, hanem az egész hálózatnak a kialakulásában is a fizikai környezet által behatárolt emberi döntések játszották a legnagyobb szerepet, létrehozva a római településeknek azt a rendszerét, amelybe településtopográfiai módszerekkel mélyebb betekintést nyerhetünk. Reményeim szerint az alkalmazott módszerek finomításával és a rendelkezésre álló adatbázis bővítésével fokozatosan azonosíthatóvá válnak a vidéki településképben azok a Rómer Flóris által említett települések, amelyek helyzetükből adódóan mezőgazdasági szempontból leginkább részt vehettek a katonaság helyi ellátásában.

FOGALMAK

várna: a római légiótábor (*castra legionis*) és katonai tábor (*castellum*) szinonimájaként alkalmazza a kifejezést Rómer Flóris, eredeti jelentése 'kis vár'.

Hinterland tanulmányok: brit iskolák által meghonosított, adott ókori város előterét főként nem romboló régészeti lelőhely-felderítéssel (terepbejárással, légifotózással, geofizikai felmérésekkel stb.) feltérképező kutatások, amelyek nagy hangsúlyt helyeznek a régészeti topográfiai módszerekre.

régészeti topográfia: olyan tudományos kutatási irány a régészettudományon belül, amely a történeti korú jelenségek (lelőhelyek) leírásán túl azok egymással, esetleg természeti környezetükkel való (térbeli) kapcsolatát vizsgálja.

tájrégészet: olyan kutatási módszereket és elméleteket ötvöző régészeti irányzat, amelynek célja, hogy az ember történeti tájalakító tevékenysége mögötti folyamatokat felvázolja.

AJÁNLOTT IRODALOM

GOODCHILD, HELEN

GIS Models of Roman Agricultural Production. In: *The Roman Agricultural Economy: Organisation, Investment, and Production*, ed. Bowman, Allen – Wilson, Andrew, 55–84. Oxford: Oxford Studies on the Roman Economy, 2013.

KOOISTRA, LAURA I. – VAN DINTER, MARIEKE – DÜTTING, MONIKA K. –

VAN RIJN, PAULINE – CAVALLO, CHIARA

Could the local population of the Lower Rhine delta supply the Roman army? Part 1.

Journal of Archaeology in the Low Countries 4 (2013)/2, 5–23.

POLLA, SILVIA – VERHAGEN, PHILIP (EDS)

Computational Approaches to the Study of Movement in Archaeology: Theory, Practice and Interpretation of Factors and Effects of Long Term Landscape Formation and Transformation. Berlin/Boston: De Gruyter, 2014.

VAN DINTER, MARIEKE – KOOISTRA, LAURA I. – DÜTTING, MONIKA K. –

VAN RIJN, PAULINE – CAVALLO, CHIARA

Could the local population of the Lower Rhine delta supply the Roman army? Part 2.

Journal of Archaeology in the Low Countries 5 (2014)/1, 5–48.

SZERZŐTŐL A TÉMÁBAN MEGJELENT ÍRÁSOK

SIMON, BENEC

Roman settlement pattern and LCP modelling in ancient North-Eastern Pannonia (Hungary). *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3. No. 3 (2015), 105–126.

SIMON, BENEC

The (Grain) Supply System of the Early Imperial Roman Army. In: *Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicata*, ed. Borhy, László – Dévai, Kata – Tankó, Károly, 239–241.

Budapest: L'Harmattan, 2015.